

УДК 340.0; 340.11; 340.12; 215

DOI 10.33244/2617-4154.4(17).2024.28-34

М. В. Волошин,

аспірант,

Інститут держави і права імені В. М. Корецького

НАН України

e-mail: woloshyn.upc@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-8969-4453

ВЗАЄМОДІЯ РЕЛІГІЇ ТА ПРАВА В РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ: ЮРИДИЧНИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

Науковці зосереджують увагу на проблемному характері співвідношення механізмів реалізації правових та релігійних приписів. Для подолання цієї проблеми необхідно чітко виокремити функціональну спрямованість релігії та права, віднайти їх спільні та відмінні ознаки й установити особливості їх взаємодії в релігійно-правовому регулюванні.

Метою дослідження є розмежування сфер застосування права і релігії в процесі релігійного та правового регулювання й визначення характеру взаємозв'язку і взаємовпливу правового та релігійного регуляторів суспільних відносин.

У процесі дослідження та формулювання його результатів автором було використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу та узагальнення. Компаративний метод було використано для встановлення співвідношення права та релігії в релігійно-правовому регулюванні.

Співвідношення механізмів реалізації правових та релігійних приписів має проблемний і конфліктний характер. Релігія формує світоглядну основу людського життя. Правовому регулюванню підлягають лише ті суспільні відносини, над якими може бути встановлений соціальний і державний контроль. Однак правовий та релігійний регулятори суспільних відносин наразі перебувають у постійному співвідношенні. Релігійні принципи свободи волі особистості та визнання людини найвищою соціальною цінністю були втілені в європейських універсальних правових актах.

Як окремі різновиди соціального регулювання, правове та релігійне регулювання перебувають у взаємодії, впорядковуючи суспільні відносини. Як право, так і релігія є формалізованими соціальними регуляторами.

Ключові слова: право, правове регулювання, релігія, релігійне регулювання, правовідносини, релігійні відносини.

Мета і завдання. Метою дослідження є розмежування функцій права і релігії у процесі релігійно-правового регулювання та визначення характеру взаємозв'язку і взаємовпливу правового й релігійного регуляторів суспільних відносин.

Завданням дослідження є аналіз існуючих релігієзнавчих та юридичних підходів до функціонування релігії та права в суспільстві й формулювання власної оцінки можливості їх взаємодії в релігійних правовідносинах.

Постановка проблеми. Як окремі різновиди соціального регулювання, правове та релігійне регулювання перебувають у взаємодії в процесі впорядкування відносин у суспільстві. Як правовому, так і релігійному регулюванню притаманна ознака нормативності, що дає змогу свідчити про їх особливий характер, який виражається в процесі встановлення правил поведінки, обов'язкових для виконання суб'єктами відповідних суспільних відносин.

Однак науковці зосереджують увагу на проблемному характері співвідношення механізмів реалізації правових та релігійних приписів. Для подолання цієї проблеми необхідно чітко виокремити функціональну спрямованість релігії та права, віднайти їх спільні та відмінні ознаки й установити особливості їх взаємодії в релігійно-правовому регулюванні.

Ступінь дослідженості. Враховуючи міждисциплінарний характер поставленої проблеми, різноманітні аспекти взаємодії права та релігії в суспільних відносинах становили предмет досліджень як представників юридичної, так і представників релігієзнавчої науки.

Системному дослідженню співвідношення права та релігії присвячено монографію Д. О. Вовка «Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення». Юридичну сторону релігійних відносин в аспекті можливості застосування в релігійних відносинах юридичної відповідальності розглядали в своїх працях такі науковці як Р. О. Кабальський, Г. О. Саміло, Н. А. Берлач, В. В. Копейчиков та ін.

Статтю «Вплив релігії на формування правосвідомості» авторства В. Муж можна вважати цінним для подальшої наукової розробки дослідженням взаємодії права й релігії на рівні суспільної та індивідуальної свідомості залежно від типу правової системи.

І. В. Міма в дисертаційному дослідженні «Релігійні норми та їх місце в системі соціально-правового регулювання суспільних відносин» надає вичерпну характеристику правовим та релігійним нормам в аспекті їх застосування у відповідних суспільних відносинах.

Однак наразі далеко не всі загальнотеоретичні аспекти взаємодії релігії та права в процесі релігійного регулювання є достатньо дослідженими в їх повному обсязі.

Виклад основного матеріалу. Співвідношення механізмів реалізації правових та релігійних приписів має проблемний, а іноді навіть конфліктний характер. Релігія покликана формувати світоглядну основу людського життя, виховуючи в особі почуття власного морального обов'язку перед Божеством. Релігійно-етична сфера релігійного регулювання не охоплюється владним впливом як зі сторони Церкви, так і зі сторони держави. Людина самостійно формує у своїй свідомості належну модель власної поведінки,

керуючись положеннями релігійно-етичних норм. Лише у відносинах душпастирської опіки особа може за власним бажанням надати можливість служителеві культу обмежувати свободу власної релігійної поведінки через накладання певної релігійної санкції. Обов'язковому зовнішньому контролю підлягають виключно ті релігійні відносини, що виникають під час здійснення віруючою особою релігійної діяльності в межах Церкви як соціального інституту. У цьому разі механізм реалізації релігійних норм наближається до аналогічного механізму реалізації правових норм. Саме ця особливість дає змогу називати релігійні норми, якими врегульовуються релігійно-діяльнісні відносини, релігійно-правовими.

Власне правові норми мають дещо інший механізм реалізації, ніж релігійно-етичні норми. Правовому регулюванню підлягають лише ті суспільні відносини, над якими може бути встановлений соціальний контроль [4, с. 110]. Водночас вступ суб'єкта у правовідносини не передбачає обов'язкової наявності в нього віри у священне. Релігійним регулюванням передбачено, що наявність в особи віри у священне та відчуття власного морального обов'язку перед Богом є необхідними умовами для її вступу в релігійні відносини.

Друга проблема полягає в можливості виникнення суперечностей між приписами релігійних норм та правилами поведінки, закріпленими в нормах права. Духовна доктрина традиційних релігій спонукає віруючих людей до законслухняної поведінки. Однак у деяких релігійних течіях релігійними нормами встановлюються обов'язкові для виконання віруючими обрядово-побутові правила поведінки (обов'язкове носіння жінками паранджі чи хіджабу в публічних місцях, публічне виконання молитовного обряду тощо). Виконання віруючими цих правил, за певних умов, може суперечити законодавчим вимогам, встановленим у поліконфесійних державах (порушувати громадський порядок, порушувати правила щодо заходів безпеки тощо). Якщо така суперечність поширюється на правовідносини щодо виконання особою своїх обов'язків перед державою, пріоритет права над релігією стає все більш очевидним. У випадку, якщо за таких умов виникає юридичний спір, у поліконфесійних державах перевага надається саме нормам права, чим підкреслюється світський характер правового регулювання. Така теза підтверджується зокрема й на конституційному рівні. Зокрема, частиною 4 статті 35 Конституції України встановлюється нормативна вимога, згідно з якою ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань [5].

Ще один аспект зазначеної проблеми вбачається в оцінюванні особою правових явищ щодо її релігійного світогляду. Потрібно зазначити, що в основу релігійного світогляду покладається суб'єктивне усвідомлення віруючим морально-ціннісних вимог, що містяться у змісті релігійно-етичних норм. Релігійна доктрина встановлює ряд догматичних норм, що можуть підлягати розширювальному тлумаченню послідовником певної релігії. Існують випадки, коли таке розширювальне тлумачення безпосередньо впливає зі змісту деяких релігійних норм. Зокрема, у Євангелії міститься повчання Ісуса Христа, у якому Він тлумачить біблійну заповідь щодо заборони перелюбства. «Ви чули, що сказано давнім: не перелюбствуй», – промовляє Христос. «А Я говорю

вам, що кожний, хто дивиться на жінку з хіттю, вже вчинив перелюб з нею у серці своєму» (Мф. 5, 27–28) [2, с. 1207]. У такому випадку ми бачимо приклад автентичного тлумачення релігійної норми. Бог як автор первісної старозаповітної заповіді поширює її зміст у рамках християнської релігійної доктрини.

У протилежному випадку, коли віруюча особа вдається до суб'єктивного тлумачення релігійної норми, виникає такий релігійний стан людини як упереджена віра або марновірство. Зокрема, крізь призму марновірства як елементу суб'єктивної релігійної свідомості особа оцінює також, і правові явища, що виникають у суспільстві, членом якого вона є. За такої ознаки суб'єктивної релігійної свідомості деякі віруючі люди висловлюють своє різко негативне ставлення до законодавчої регламентації та санкціонування впровадження інноваційних технологій у юридичній сфері.

Дослідивши характерні риси впливу релігії на процес становлення та розвитку права, звернемось до аналізу проблематики щодо механізму реалізації норм права в релігійних відносинах. Існують достатньо суперечливі погляди дослідників щодо зазначеного питання. С. С. Алексєєв вважає, що формулювання християнських заповідей здійснювалось через застосування принципів юридичної техніки, запозичених із римського приватного права (всезагальності норм, вчення про особу як суб'єкта права тощо) [1, с. 296–297]. Так, науковець ставить процес виникнення релігійних традицій у безпосередню залежність від рівня розвитку правової системи. З такою яскраво вираженою матеріалістичною позицією важко погодитись. Адже релігійно-етичні норми християнства формувались на основі релігійної традиції іудаїзму і містять у собі морально-ціннісні настанови для людини як соціальної особи, а не як до суб'єкта права.

Суб'єктом релігійного права віруюча особа стає на момент її вступу в релігійно-діяльнісні відносини. За таких умов дійсно можливо стверджувати, що в основу канонічних релігійно-правових норм покладено норми римського приватного права, зокрема ті, що містились у Новелах Кодексу Юстиніана. Однак у християнських релігійних нормах, що містяться в первинних релігійних джерелах (зокрема – у священних текстах), не вбачається жодних суттєвих ознак приватно-правових норм. Такі норми звернені до основних, найбільш значущих питань людського буття, тому вони не можуть бути детерміновані розвитком регулятора зовнішньої поведінки, яким є право [4, с. 113].

Існують і протилежні погляди до вищенаведеного. Так, на думку А. М. Величка, відмінною рисою світових і національних релігій є абсолютність або прагнення до неї, здоровий консерватизм та бажання зберегти традиції [3, с. 213]. На цій основі дослідник розвиває концепцію відокремленості розвитку правового та релігійного регулювання. На його думку, ці два регулятори суспільних відносин є настільки самостійними, що не передбачається навіть потенційної можливості будь-якого впливу держави на регулювання релігійних відносин. Такий підхід вбачається дещо ідеалістичним і не відповідає реальному стану відносин, що виникають у суспільстві.

Звичайно, оспорювати відокремленість релігійного регулювання від правового у світських державах немає підстав, адже за таких умов держава не може втручатись у

процес впорядкування відносин усередині релігійної організації. Однак держава, скеровуючи процес правоутворення, може встановлювати певні рамки діяльності релігійних організацій у правовому полі, регулюючи їх діяльність як юридичних осіб приватного права. З іншого боку, право є засобом гарантування свободи віросповідання в державі, забезпечує дотримання принципу релігійного плюралізму за регламентації правового положення релігійних організацій.

Враховуючи всі наведені чинники, потрібно визнати, що впродовж певного періоду історії людства правовий та релігійний регулятори суспільних відносин перебували у постійному взаємозв'язку та взаємовпливі. Навіть після відмови суспільства від схоластичного релігійного світорозуміння і переходу до епохи відродження античних філософсько-правових парадигм християнська релігійна доктрина не втратила своєї актуальності. Релігійні принципи свободи волі особистості та визнання людини найвищою соціальною цінністю були втілені в перших європейських універсальних правових актах, таких як Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод тощо.

Водночас релігія не може ототожнюватись з правом. Це пояснюється відмінністю мети правового та релігійного регулювання. Правове регулювання спрямоване на впорядкування видимої діяльності людей і досягнення правопорядку в суспільстві. Релігійне регулювання характеризується бінарністю регульованих релігійних відносин. З однієї сторони, воно покликано впорядкувати поведінку суб'єктів, що беруть участь у культовій та позакультовій діяльності релігійних організацій. З іншого боку, релігійні приписи є теоцентричними і націлені на формування світогляду особистості та її морально-ціннісних установок. Подібна відмінність спостерігається і за співставлення правосвідомості та релігійної свідомості. Правосвідомість як форма сприйняття і відображення у свідомості особи чинних у суспільстві норм права відрізняється від релігійної свідомості як суб'єктивного усвідомлення відношення віруючої особи до священного крізь призму релігійного світогляду.

Висновки. Як окремі різновиди соціального регулювання, правове та релігійне регулювання перебувають у взаємодії, впорядковуючи суспільні відносини. Порівнюючи функціональну спрямованість права і релігії, потрібно зазначити, що їм обом притаманна регулятивна функція. Однак, якщо соціальну цінність права виражають в основному регулятивна та поєднана з нею охоронна функції, то для релігії регулятивна функція виконує факультативний, допоміжний характер, забезпечуючи існування основної – світоглядної функції, яку вона виконує, формуючи внутрішні морально-ціннісні установки людини.

Характерною ознакою права є його гетерономність, адже воно сприймається особою як власна цінність. На відміну від цього, релігія має ознаки автономного соціального регулятора, враховуючи можливість її впливу на свідомість і поведінку особистості. Правосвідомість як форма сприйняття й відображення у свідомості особи існуючих у суспільстві норм права відрізняється від релігійної свідомості як суб'єктивного усвідомлення відношення віруючої особи до священного крізь призму релігійного світогляду.

Право є основним засобом подолання соціальних суперечностей у суспільстві. Релігійні відносини, зазвичай, позбавлені ознаки конфліктності.

Юридична відповідальність у більшості випадків має ретроспективний характер і застосовується в разі порушення суб'єктом вимог, регламентованих нормами права. Водночас не виключається можливість існування перспективної юридичної відповідальності. Релігійну відповідальність також можна розглядати в перспективному та ретроспективному аспектах. Ретроспективним характером релігійної відповідальності наділене релігійно-правове регулювання. Релігійно-етичне регулювання здебільшого має перспективний характер.

Як право, так і релігія є формалізованими соціальними регуляторами. Однак, якщо закріплення норми права в нормативно-правовому акті не позбавляє нормотворця можливості змінити або скасувати таку норму за умови зміни характеру регульованих нею суспільних відносин, то прийняття релігійної норми передбачає сталий та незмінний характер її існування та функціонування. Нормативно-правовий акт відображає правотворчу волю компетентного органу, який її прийняв. Релігійний текст відображає або сакралізовану волю Бога, або авторитетну думку релігійного діяча чи колегіальне рішення органу управління релігійною організацією, засноване на догматичних релігійних нормах, закріплених у священних текстах.

Довготривала взаємодія права та релігії сприяла формуванню правосвідомості людей на основі релігійної свідомості. Обґрунтований релігійним чинником правовий світогляд людини чинить вагомий вплив і на процес реалізації права. Релігія покликана формувати світоглядну основу людського життя, виховуючи в особі почуття власного морального обов'язку перед Божеством. Релігійно-етична сфера релігійного регулювання не охоплюється владним впливом як зі сторони Церкви, так і зі сторони держави. Обов'язковому зовнішньому контролю підлягають виключно ті релігійні відносини, що виникають під час здійснення віруючою особою релігійної діяльності в межах Церкви як соціального інституту. У цьому разі механізм реалізації релігійних норм наближається до механізму реалізації правових норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєв С. С. Найсвятіше, що є у Бога на землі. Еммануїл Кант і проблеми права в сучасну епоху. К. : НОРМА, 1998. 416 с.
2. Біблія, або Книги Священного Писання Старого та Нового завіту. К. : Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра ; Фенікс, 2012. 1536 с.
3. Величко А. М. Християнство і соціальний ідеал (філософія, право, соціологія індустріальної культури) / за ред. В. П. Сальникова. К. : Ун-т МВС, 2000. 544 с.
4. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення : монографія. Харків : Право, 2009. 224 с.
5. Конституція України (у редакції від 01.01.2020). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

REFERENCES

1. Aleksieiev, S. S. Naisviatishe, shcho ye u Boha na zemli. Emmanuil Kant i problemy prava v suchasnu epokhu. K. : NORMA, 1998. 416 s.
2. Bibliia, abo Knyhy Sviashchenoho Pysannia Staroho ta Novoho zavitu. K. : Sviato-Uspenska Kyievo-Pecherska Lavra ; Feniks, 2012. 1536 s.
3. Velychko, A. M. Khrystyianstvo i sotsialnyi ideal (filosofiiia, pravo, sotsiolohiia industrialnoi kultury) / za red. V. P. Salnykova. K. : Un-t MVS, 2000. 544 s.
4. Vovk, D. O. Pravo i relihiia: zahalnoteoretychni problemy spivvidnoshennia : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2009. 224 s.
5. Konstytutsiia Ukrainy (u redaktsii vid 01.01.2020). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1996. № 30. St. 141. [Elektronnyi resurs]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

M. V. VOLOSHYN. INTERACTION OF RELIGION AND LAW IN RELIGIOUS AND LEGAL REGULATION: LEGAL AND RELIGIOUS STUDIES ANALYSIS

Scholars focus on the problematic nature of the correlation between the mechanisms for implementing legal and religious prescriptions. To overcome this problem, it is necessary to clearly distinguish the functional orientation of religion and law, to find their common and distinctive features, and to establish the peculiarities of their interaction in religious and legal regulation.

The purpose of the study is to delineate the spheres of application of law and religion in the process of religious and legal regulation and to determine the nature of the relationship and mutual influence of legal and religious regulators of social relations.

In the course of the study and the formulation of its results, the author used general scientific methods of analysis, synthesis and generalization. The comparative method was used to establish the correlation between law and religion in religious and legal regulation.

The correlation between the mechanisms of implementation of legal and religious provisions is problematic and conflictual. Religion forms the ideological basis of human life. Only those social relations over which social and state control can be established are subject to legal regulation. Nevertheless, legal and religious regulators of social relations are currently in constant correlation. Religious principles of free will and the recognition of the individual as the highest social value have been embodied in European universal legal acts.

Being separate types of social regulation, legal and religious regulation interact to regulate social relations. Both law and religion are formalized social regulators.

Keywords: law, legal regulation, religion, religious regulation, legal relations, religious relations.

Стаття надійшла до редколегії 7 жовтня 2024 року